

درآمدی بر مفهوم عدالت اقتصادی و شاخص‌های آن

سید محمد کاظم رجایی

با همکاری

سید مهدی معلمی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

۱۳۹۴

این پژوهش با حمایت مالی مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری در سال ۱۳۹۲ در

مرکز پژوهش‌های کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر به انجام رسیده است.

-
- | | | |
|---------------------|---|---|
| سرشناسه | : | رجایی، سید محمد کاظم |
| عنوان و نام پدیدآور | : | درآمدی بر مفهوم عدالت اقتصادی و شاخص‌های آن |
| مشخصات نشر | : | قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، انتشارات، ۱۳۹۴ |
| مشخصات نشر | : | قم: مرکز پژوهش‌های کاربردی اقتصادی - اجتماعی قدر، ۱۳۹۴ |
| مشخصات ظاهری | : | ۳۱۲ ص. |
| شابک | : | ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۱-۹۱۷-۰ |
| وضعیت فهرست نویسی | : | فیبای مختصر |
| یادداشت | : | فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است. |
| شناسه افزوده | : | معلمی، سید مهدی |
| شناسه افزوده | : | مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) |
| شماره کتابشناسی ملی | : | ۳۸۲۵۱۹۲ |
-



شماره ردیف ۱۱۴۴
شماره موضوعی اقتصاد- ۲۱
۱۳۹۴-۷

■ درآمدی بر مفهوم عدالت اقتصادی و شاخص‌های آن

● مؤلف: سید محمد کاظم رجایی و سید مهدی معلمی

● ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● چاپ: زلال کوثر

● نوبت و تاریخ چاپ: اول، بهار ۱۳۹۴

● شمارگان: ۱۰۰۰

● قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهدا، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

● تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۶

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

فهرست

۱۳	پیشگفتار.....
۱۷	فصل اول: کلیات.....
۱۷	اهمیت موضوع.....
۲۲	ضرورت بحث.....
۲۴	تعاریف.....
۲۴	۱. عدالت اقتصادی.....
۲۶	۲. شاخص.....
۲۶	قلمرو بحث.....
۲۶	پیشینه موضوع.....
۳۰	روش تحقیق.....
۳۱	فصل دوم: عدالت توزیعی در نظریه‌های عدالت.....
۳۱	مقدمه.....
۳۲	فیلسوفان کلاسیک.....
۳۲	۱. افلاطون.....
۳۴	۲. ارسطو.....
۳۶	۳. آزادی‌گرایان.....
۳۶	الف) جان لاک.....

۳۹	ب) ایمانوئل کانت.....
۴۲	ج) جان رالز.....
۴۷	د) فریدریش آوگوست فون هایک.....
۵۴	ه) رابرت نوزیک.....
۵۷	و) آمارتیا سن.....
۶۲	۴. مطلوبیت‌گرایان.....
۶۲	الف) توماس هابز.....
۶۴	ب) دیوید هیوم.....
۶۷	ج) جرمی بنتام.....
۶۸	د) - ن استارت میل.....
۶۹	۵. جامعه‌گرایان.....
۷۰	الف) مارکس.....
۷۳	ب) مایکل والزر.....
۸۰	جمع‌بندی و نقد نظریه‌های عدالت.....
۸۳	فصل سوم: مفهوم عدالت اقتصادی.....
۸۳	معنای لغوی.....
۸۴	اصطلاح فقهی.....
۸۶	اصطلاح اخلاقی.....
۸۸	قسط.....
۸۹	تفاوت میان عدل و قسط.....
۹۰	مفهوم عدالت اقتصادی.....
۹۳	۱. تساوی.....
۹۴	برابری فرصت‌ها.....
۹۷	۲. اعتدال.....
۹۷	۳. استحقاق.....
۹۹	الف) مفهوم حق.....
۱۰۳	ب) انواع حق.....

.....	ج) منشأ حق	۱۰۴
.....	د) تعارض و تبادل حقوق	۱۰۵
.....	ه) توزیع اولیه حقوق	۱۰۷
.....	و) ثروت‌های طبیعی اولیه	۱۰۹
.....	ز) توزیع تولید ثانویه	۱۱۲
.....	۴. انواع استحقاق	۱۱۳
.....	الف) استحقاق اعتدالی - عرفی	۱۱۳
.....	ب) استحقاق سهمی	۱۱۴
.....	ج) استحقاق حدکفافی	۱۱۶
.....	د) توازن یا عدم تداول ثروت در دست اغنیا	۱۱۷
.....	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۱۱۸
.....	فصل چهارم: توازن یا عدم تداول ثروت - دست اغنیا	۱۲۱
.....	مقدمه	۱۲۱
.....	مفهوم توازن	۱۲۴
.....	کرانه پایین توازن اجتماعی	۱۲۵
.....	حد کفاف و کرانه بالای توازن	۱۲۸
.....	مفهوم سطح زندگی مناسب	۱۳۰
.....	۱. منشأ حق تأمین اجتماعی برای جامعه	۱۳۱
.....	۲. الگوی ایجاد درآمد و تداول ثروت	۱۳۳
.....	الگوی سه ضلعی توازن	۱۳۹
.....	۱. محوریت خانواده	۱۴۰
.....	۲. مسئولیت دولت	۱۴۱
.....	۳. کفالت همگانی یا مواسات	۱۴۳
.....	۴. منشأ کفالت همگانی	۱۴۴
.....	۵. مبانی فطری مدل سه ضلعی: مودت و رحمت، اخوت و برادری، و ولا و ولایت	۱۴۷
.....	۶. تناسب تکلیف دولت و امکانات آن	۱۴۹
.....	۷. ادله لزوم برقراری توازن در سطح زندگی	۱۵۱

الف) امکانات جهان، نعمت‌های الهی و برای همه.....	۱۵۲
ب) نفقه‌های واجب به میزان حد کفاف.....	۱۵۴
ج) حاکم‌بودن عدل بر اطلاعات و عموماً.....	۱۵۶
د) طبیعت احکام مالی اسلام.....	۱۵۹
ه) گرفتن خمس و زکات، و به‌کارگیری آنها در جهت برقراری توازن.....	۱۶۰
و) حقوق دیگر غیر از زکات و خمس در اموال.....	۱۶۴
ز) الگوهای قرآنی و سیره فقها.....	۱۷۴
ح) فاعده نفی تداول ثروت در دست اغنيا.....	۱۷۶
ط) آیه شریفه «فیء».....	۱۷۷
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....	۱۹۹
فصل پنجم: تبیین و بررسی شاخص‌های موجود برای عدالت و نابرابری.....	۲۰۷
مقدمه.....	۲۰۷
شاخص‌های مبتنی بر مدل انحرافات.....	۲۰۸
منحنی لورنز و شاخص‌های مره ط آن.....	۲۱۴
۱. ضریب جینی.....	۲۱۶
۲. شاخص کاکوانی.....	۲۱۸
۳. شاخص پیترا.....	۲۱۹
۴. شاخص کوزنتس.....	۲۲۰
شاخص‌های مبتنی بر تحلیل ترکیبی.....	۲۲۰
۱. شاخص تمرکز هرفیندال - هریشمن (HH).....	۲۲۱
۲. شاخص تفاوت‌سنجی لیبرسون.....	۲۲۴
۳. شاخص تمرکز جامع هورواث (CCI).....	۲۲۴
۴. شاخص عدم توازن تاناگیرا.....	۲۲۶
شاخص‌های مبتنی بر مدل آنتروپی.....	۲۲۸
۱. شاخص انحراف معیار لگاریتم‌ها.....	۲۲۹
۲. شاخص تایل.....	۲۲۹
۳. شاخص آنتروپی منفی مک رائه.....	۲۳۱
شاخص‌های مبتنی بر تابع رفاه اجتماعی.....	۲۳۱

۲۳۳	۱. شاخص دالتون.....
۲۳۴	۲. شاخص اتکینسون.....
۲۳۸	۳. شاخص نابرابری سرز کریستف کلم.....
۲۳۸	۴. شاخص تعمیم یافته لورنز (GLC).....
۲۴۰	شاخص های بی انصافی (نادرستی).....
۲۴۱	۱. شاخص انصاف تعمیم یافته کولتر.....
۲۴۲	۲. شاخص انصاف ناگل.....
۲۴۳	۳. شاخص تناسب ناگل.....
۲۴۳	جمع بندی و نتیجه گیری.....
۲۴۶	نقد و بررسی.....
۲۵۱	فصل ششم: شاخص های عدالت اقتصادی براساس آموزه های اسلام.....
۲۵۱	شاخص های توازن.....
۲۵۱	شاخص کفاف یا سطح زندگی عمومی.....
۲۵۴	۱. پراکندگی نسبی تفاضل پذیرفته شده.....
۲۵۶	۲. نسبت خانواده های درون تفاضل پذیرفته شده به کل خانواده ها.....
۲۶۱	شاخص های علی.....
۲۶۱	۱. نسبت سرپرستان خانواده دارای اشتغال با درآمد مکتبی به کل سرپرستان.....
۲۶۴	۲. نسبت اتفاقات به ظرفیت اتفاق و ظرفیت اتفاق جامعه.....
۲۶۷	شاخص تأمین نیازهای اساسی تعدیل شده با حد کفاف.....
۲۶۸	جمع بندی و نتیجه گیری.....
۲۷۵	فصل هفتم: جمع بندی و نتیجه گیری.....
۲۷۵	ادبیات موضوع.....
۲۷۵	۱. افلاطون.....
۲۷۵	۲. ارسطو.....
۲۷۶	۳. جان لاک.....
۲۷۶	۴. ایمانوئل کانت.....
۲۷۷	۵. جان رالز.....
۲۷۷	۶. فریدریش آوگوست فون هایک.....

۱۰ درآمدی بر مفهوم عدالت اقتصادی و شاخص های آن

۲۷۸.....	۷. رابرت نوزیک.....
۲۷۹.....	۸. آمارتیا سن.....
۲۷۹.....	۹. هابز.....
۲۸۰.....	۱۰. دیوید هیوم.....
۲۸۰.....	۱۱. جرمی بنتام.....
۲۸۱.....	۱۲. جان استوارت میل.....
۲۸۱.....	۱۳. مارکس.....
۲۸۲.....	۱۴. ماکس وایزر.....
۲۸۲.....	نقد بررسی.....
۲۸۳.....	۱. مفهوم عدالت.....
۲۸۴.....	الف) مفهوم توزیع.....
۲۸۵.....	ب) دامنه ناهنجاری پذیرفته شده سطح زندگی در توازن اجتماعی.....
۲۸۶.....	ج) الگوی ایجاد درآمد و بخش ثروت.....
۲۹۰.....	۲. بررسی شاخص های موجد برای عدالت و نابرابری.....
۲۹۳.....	شاخص های عدالت اقتصادی براساس آموزه های اسلام.....
۲۹۹.....	نمایه اعلام.....
۳۰۱.....	نمایه اصطلاحات.....
۳۱۱.....	کتابنامه.....

سخن مرکز

انقلاب اسلامی برانگیزی بر هویت اسلامی، با هدف احیای فرهنگ و تمدن اسلامی و ساختن جامعه‌ای پیشرفته که تأمین‌کننده سعادت دنیا و آخرت انسان باشد، به وقوع پیوست؛ جامعه‌ای که از آخرین دستاوردهای علمی و فناوری برخوردار شده باشد و آنها را برای نیل به ارزش‌های متعالی اسلام به‌کار گیرد. رسیدن به چنین هدفی مستلزم داشتن الگویی جامع است. این الگو باید به روشی تدوین شود که از یک سو، امکان دستیابی افراد جامعه به حیات طیبه را فراهم آورد، و از سوی دیگر، قابلیت آن را داشته باشد که با جهان عرضه شود. بدیهی است که چنین الگویی با آنچه از سوی تمدن غربی عرضه شده، به الگوهای توسعه معروفند، تفاوت بنیادین خواهد داشت.

به دلیل عدم پذیرش چنین مدلی از توسعه‌یافتگی، مقام معظم رهبری ادام‌الله ظلّه الشریف، واژه پیشرفت را به جای توسعه برگزیدند و فرمودند: «ممکن است پیشرفتی که ما می‌گوئیم، با آنچه که امروز از مفهوم توسعه در دنیا فهمیده می‌شود، وجوه مشترکی داشته باشد - که حتماً دارد - اما در نظام واژگانی ما، کلمه پیشرفت معنای خاص خودش را داشته باشد که با توسعه در نظام واژگانی

امروز غرب، نایستی اشتباه بشود، آن چه ما دنبالش هستیم، لزوماً توسعه‌ی غربی - با همان مختصات و با همان شاخص‌ها - نیست.» (مقام معظم رهبری در دیدار استادان و دانشجویان کردستان (۱۳۸۸/۰۲/۲۷))

مرکز پژوهش کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر در راستای تحقق منویات مقام معظم رهبری نسبت به تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تمرکز خود را بر تدوین اهداف، مبانی، راهبردها و شاخص‌های این الگو قرار داد. تحقیق حاضر از مجموع فعالیت‌های پژوهشی است که به همت جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر سیدمحمد کاظم رجایی با همکاری حجت الاسلام والمسلمین سیدمهدی معلمی، مدیر الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت انجام پذیرفته است. راهنمایی‌های استاد ارجمند جناب آقای دکتر داودی و اعضای شورای علمی مرکز، آقایان: نعمت‌اله پدامن، سیدء الحمید ثابت، محمدجمال خلیلیان اشکذری، مهدی رجایی‌نیا و حسن یوسف‌زاده، در به ثمر رسیدن این اثر کارساز بوده است. از همه این عزیزان صمیمانه سپاسگزاریم. همچنین از مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) که زمین چاپ و نشر این اثر را فراهم ساخت، صمیمانه سپاسگزاریم و از خدای بزرگ برای آنجا اجر و پاداش مسئلت می‌کنیم.

مرکز پژوهش کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر

پیشگفتار

عدالت، هدف از بعثت انبیا و از جمله نبی مکرم اسلام، وسیله‌ای برای رسیدن به قرب ربوبی و اساسی‌ترین عامل برای موفق‌دادن جامعه به سمت دین و معنویت است. از آنجا که اجرای عدالت، سبب آرامش و انسجام، نزول برکات و نیز موجب غنای مردم و مایه حیات زمین می‌شود، مباحث حوزه عدالت، قدمتی به اندازه تاریخ بشریت دارد.

جریان تداول ثروت و درآمد، و توزیع آن از زمان شروع تدوین مباحث عدالت، یعنی از زمان افلاطون و ارسطو تاکنون، میان نظریه پردازان حوزه عدالت به صورت‌های موافق و مخالف، با عنوان «عدالت توزیعی» و گاه با تعبیر «عدالت اجتماعی»، با شدت و ضعف ادامه دارد. شاید بتوان گفت در همه مکاتب فکری عدالت، به گونه‌ای با نگاه مثبت یا منفی، به بحث توزیع درآمد و ثروت پرداخته شده و سهم عدالت توزیعی در تاریخ مباحث مدون عدالت، قابل توجه فراوان است.

سیر تاریخی مباحث و نقطه عطف‌های موجود در آنها به فهم مطلب و زوایای پنهان آن کمک می‌کند؛ بنابراین، واکاوی اندیشه‌های پیشینیان درباره عدالت، سبب بصیرت‌افزایی می‌شود و در درک این مفهوم و کشف مبانی آن، ما را یاری می‌رساند. در پژوهش حاضر، بر تبیین مفهوم عدالت براساس آموزه‌های اسلام تأکید کرده‌ایم؛

ولی برای روشن شدن نظریه اسلامی عدالت، در فصل دوم، به اختصار به دیدگاه‌های دگراندیشان درباره این مسئله نیز پرداخته‌ایم. هدف، این است که افزون بر آشنایی مختصر مخاطبان با ادبیات مسئله، مبانی موردنظر اندیشمندان غربی درباره این موضوع نیز در معرض دید آنان قرار گیرد؛ به عبارت دیگر، پیش از ورود به بحث مفهومی عدالت اقتصادی و توازن، با توجهی مختصر به استدلال‌های پیشینان درباره پذیرش «رد بازتوزیع ثروت و درآمد، و ملاحظه پیامدهای مثبت و منفی آن، زمینه را برای پرداختن به بحث مفهوم توازن و عدالت توزیعی از دیدگاه اسلامی فراهم می‌کنیم. نظریه‌های مربوط به عدالت، در کتب مختلف، به تفصیل بررسی و نقادی شده است. در این پژوهش تنها جنبه توزیعی این نظریه‌ها مورد توجه قرار گرفته و برای رعایت اختصار، به نقایس این نظریه‌ها به صورت یک‌جا اکتفا شده است.

فصل‌های سوم و چهارم به دیدگاه اسلامی اختصاص یافته است که به نوبه خود، محتوای اندیشه صاحب‌نظران اسلامی و به ویژه دیدگاه شهید صدر رحمته‌الله را دربر دارد. به منظور جلوگیری از تکرار و اطناف کلام، از بیان دیدگاه نظریه‌پردازان عدالت در حوزه اسلامی به صورت مستقل خودداری کرده‌ایم.

توزیع فرصت‌ها که خود، شامل توزیع منابع و قدرت برای اولیه و خدمات دولت است، توزیع سهم عوامل تولید (تعیین دستمزد، سود و اجاره عادلانه) و توازن، زیرمجموعه مباحث عدالت اقتصادی هستند. پرداختن به تمامی عرصه‌های عدالت در قالب یک کتاب، کاری دشوار است؛ به همین دلیل، برای هر بحث، تحقیقی مستقل در نظر گرفته شد. در این پژوهش، جامعه به عنوان یک کل در نظر گرفته شده و مدل ایجاد درآمد و توزیع آن در جامعه به مثابه کل مورد توجه واقع شده است؛ به عبارت دیگر، مفهوم توازن اقتصادی و عدم تداول ثروت در دست اغنیا در جامعه بررسی و تلاش شده است برای سنجش آن شاخص‌سازی شود.

بخش قابل توجه، شامل مطالعات مربوط به توزیع درآمد و ثروت در قرآن کریم، توزیع فرصت‌ها، توزیع عوامل و منابع طبیعی، و سهم‌بری عوامل تولید انجام شده است و ان شاء الله هریک با عنوانی مستقل منتشر خواهد شد.

رهنمودها و پی‌گیری‌های مستمر استاد محترم، جناب آقای دکتر داوودی، مدیر محترم گروه اقتصاد در مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام‌خمینی، و راهنمایی‌ها و نظرهای مشورتی و اصلاحی استادان و اعضای محترم شورای علمی در مرکز پژوهش کاربردی اقتصاد اجتماعی قدر، حجج اسلام آقایان مهدی رجایی‌نیا، محمدجمال خلیلیان، نعمت‌الله باهی، سیدعبدالحمید ثابت و حسن یوسف‌زاده در انجام دادن این تحقیق و کاهش نواقص آن، اه‌گشا بوده است. حجج اسلام آقایان: محمود واعظی و محمدجمال خلیلیان با دقت بسیار، کتاب را ارزیابی کرده، اشکالات مختلف آن را متذکر شده و توصیه‌هایی ارزشمند در جهت اصلاح آن بیان کرده‌اند؛ همچنین از راهنمایی‌های جناب آقای شاکر، مدیر کل واحد آمار استان‌داری قم و تلاش‌های آقایان مهدی محمدیان و سیدروح‌الله رجایی، برخوردار بوده‌ام. از همه این عزیزان، صمیمانه تشکر می‌کنیم و موفقیت آنان را از خداوند متعال، خیر می‌دانیم.

لازم است از معاونت پژوهش مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام‌خمینی (عج) جناب حجه الاسلام و المسلمین دکتر بی‌ریا که با پی‌گیری‌های خود، چاپ این کتاب را میسر کردند و نیز جمعی دیگر که در انجام دادن امور چاپ و نشر، زحماتی متحمل شده‌اند، تشکر و قدردانی شود. از خدای بزرگ، اجر بسیار برای همه این عزیزان خواستاریم و رهنمودها و پیشنهادهای ژرف‌نگرانه صاحبان اندیشه برای رفع کاستی‌های این اثر را به دیده منت می‌پذیریم.

والحمد لله رب العالمین

سید محمد کاظم رجایی